

Edición

Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo
Edificio da Biblioteca Central
Campus de Vigo
36310 Vigo

- © Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo, 2018
- © Edición ao coidado de Ana Acuña Trabazo, Xosé-Henrique Costas e Ana Iglesias
- © Ilustracións: "Caricaturas das Figuras 13, 14 e 15 cedidas polo Museo de Belas Artes da Coruña"

ISBN: 978-84-8158-807-1
D.L.: VG 726-2018

Impresión: Tórculo Comunicación Gráfica, S.A.

Reservados todos os dereitos. Nin a totalidade nin parte deste libro pode reproducirse ou transmitirse por ningún procedemento electrónico ou mecánico, incluídos fotocopia, gravación magnética ou calquera almacenamento de información e sistema de recuperación, sen o permiso escrito do Servizo de Publicacións da Universidade de Vigo.

**HOMENAXE A
RAMÓN GUTIÉRREZ
IZQUIERDO**

Universidade de Vigo
Servizo de Publicacións
2018

ÍNDICE

Presentación	7
“No principio foi a viaxe”. Achegamento ao macrotexto de Isaac Xubín <i>Ana Acuña Trabazo</i>	15
Para unha caracterización histórica do vangardismo posmoderno na literatura galega dende <i>Rompente</i> a Antón Reixa e Suso de Toro <i>Burghard Baltrusch</i>	27
<i>A Beat Generation</i> nas traducións poéticas de Álvaro Cunqueiro <i>Xosé-Henrique Costas</i>	41
Bibliografía completa (1842-2018) de Marcial Valladares <i>Xosé A. Fdez. Salgado</i>	59
As dúas polarizacións básicas da escrita casariana <i>Manuel Forcadela</i>	85
De <i>Izquierdo</i> a esquerda e <i>left</i> : léxico, fraseoloxía e onomástica <i>Víctor Fresco Barbeito</i>	103
A caracterización do lobo a través das expresións figuradas galegas que o teñen como referente <i>Andrea González Pereira</i>	129
Consecuencias do <i>Decreto do plurilingüismo (79/2010)</i> no proceso de adquisición lingüística <i>Ana Iglesias</i>	143
A música como ferramenta de normalización lingüística e cultural: o caso de “Sonárbore” <i>Isabel Mociño</i>	163
Noticia e reivindicación de Pedro Boado <i>Gonzalo Navaza</i>	177

Os animais na Literatura Infantil e Xuvenil: Fina Casalderrey <i>Verónica Pousada Pardo</i>	197
Debuxos, caricaturas e poemas a Miguel de Unamuno dos seus galegos coevos <i>Alexandre Rodríguez Guerra</i>	205
Lingua e migración na diáspora: unha cala a través de distintos campos asociativos <i>Xosé Soto Andión</i>	231
Resultados das terminacións latinas -ANU(M) e -ANA(M) no galego moderno: descrición e interpretación do <i>contínuum</i> sintópico <i>Xosé Manuel Pérez Sardiña</i>	249

PRESENTACIÓN DA HOMENAXE A RAMÓN GUTIÉRREZ IZQUIERDO

As persoas que formamos parte do Departamento de Filoloxía Galega e Latina da Universidade de Vigo —radicados no trébede dos campus de Ourense, Pontevedra e Vigo— queremos honrar e recoñecer con este libro de homenaxe o vizoso labor docente e investigador do compañeiro e profesor Ramón Gutiérrez Izquierdo (“Moncho Guti”).

Ademais das colaboracións de profesorado do Departamento, este volume complétase coa achega de exalumnos e de colegas que recolleron o legado directo de Ramón Gutiérrez trala súa xubilación como docente de Lingua e literatura galegas no Campus de Ourense.

Quen isto lea poderá encontrar neste volume unha interesante nota biográfica redactada por Xosé Carlos Caneiro e 14 estudos variados sobre literatura, historia, tradución, dialectoloxía, sociolingüística, emigración, léxico e fraseoloxía que recoñecen e agradecen deste xeito o labor de Ramón Gutiérrez, tal e como se mostra no encabezamento de moitos dos textos.

A contribución de Ana Acuña, “No principio foi a viaxe. Achegamento ao macrotexto de Isaac Xubín”, supón unha aproximación ao poeta, narrador, lexicógrafo e tradutor Isaac Xubín para descubrir algúns elementos estruturais fundamentais da súa obra que nos permitirán unha lectura global dela.

Burghard Baltrusch, con “Para unha caracterización histórica do vangardismo posmoderno na literatura galega dende *Rompente* a Antón Reixa e Suso de Toro”, aborda o chamado “vangardismo posmoderno” nado en Galicia en 1975 arredor do Grupo de comunicación poética *Rompente*. Tras definir o que se entende por “vangardismo posmoderno”, preséntanse os axentes creadores, especialmente o Grupo *Rompente* pero tamén os outros dous activistas de revisitación da vandarga como son Antón Reixa e Suso de Toro.

Xosé-Henrique Costas González en “A *Beat Generation* nas traducións poéticas de Álvaro Cunqueiro” achéganos unha pequena mostra da enorme faceta tradutolóxica de Cunqueiro no *Faro de Vigo*, en concreto como tradutor de oito poemas dos prin-

cipais referentes da *Beat Generation* norteamericana: Corso, Ferlinghetti, Ginsberg e Kerouac. O profesor Costas sintetiza a traxectoria poética de Cunqueiro e compáraa coa do movemento beat para revisar o distanciamento ou proximidade estética e temática entre o galego e os norteamericanos, ademais de nos amosar fragmentos destes oito poemas traducidos cos seus correspondentes orixinais.

Xosé Antonio Fernández Salgado, o mellor experto na obra do escritor Marcial Valladares, exponnos en “Por unha bibliografía completa de Marcial Valladares” unha exhaustiva e actualizada bibliografía (de 1842 ata 2018) tanto da obra do autor de Vilancosta coma dos estudos derivados da súa análise crítica.

Manuel Forcadela titula o seu texto “As dúas polarizacións básicas da escrita casariana” e nel percorre a obra de Carlos Casares centrándose en dúas oposicións semánticas tomadas da semiótica greimasiana, da psicanálise e da crítica da ideoloxía: opacidade (plano ficcional) fronte a transparencia (plano diccional).

Víctor Fresco Barbeito analiza na súa contribución “De *Izquierdo* a esquerda e *left*: léxico, fraseoloxía e onomástica”, a etimoloxía do vocábulo esquerdo/a, en honor do segundo apelido do noso homenaxeado. Ofrécenos ademais un estudo exhaustivo da gran diversidade léxica e fraseolóxica que encontramos na nosa lingua verbo este significado, así como da súa distribución dialectal e o seu grao de frecuencia no TILG e no CORGA. Por último, completa o seu estudo cunha perspectiva comparada, por un lado, coas linguas veciñas, o castelán e o portugués, e, polo outro, co inglés, para acabar cunha revisión da presenza de denominacións relacionadas co significado ‘esquerda’ na toponimia e antroponimia.

Andrea González, a través do seu artigo “A caracterización do lobo a través das expresións figuradas galegas que o teñen como referente”, analiza a imaxe do lobo na fraseoloxía galega. Esta imaxe remítenos á súa vez a unha determinada visión antropolóxica e lingüística do mundo e da cultura de noso. Estuda en concreto 68 expresións figuradas, tiradas dun baleirado intensivo de diferentes dicionarios e refraneiros, así como dun total de 300 enquisas realizadas pola propia autora.

A colaboración de Ana Iglesias Álvarez, con “Consecuencias do *Decreto do plurilingüismo* (79/2010) no proceso de adquisición lingüística”, aborda a situación do ensino-aprendizaxe da lingua galega no sistema educativo da nosa nación, concretamente en Educación Infantil. Con este obxectivo, estúdanse os resultados da implantación do *Decreto de Plurilingüismo*, invéstigase a súa aplicación nalgúns centros mediante a análise cruzada do perfil sociolingüístico do alumnado e o seu nivel de competencia lingüística.

Isabel Mociño, en “A música como ferramenta de normalización lingüística e cultural: o caso de ‘Sonárbore’”, achéganos ao marabilloso mundo da música infantil en galego, un dos ámbitos nos que a nosa lingua acadou maior grao de normalización, aínda que a existencia desta abundante produción cultural non sempre atope a visibilidade e a difusión mínimas nos circuitos comerciais e mediáticos. De aí a importancia

deste artigo para nos adentrarmos nun percorrido histórico, desde o cancionero infantil ata os grupos musicais actuais, pasando polo efecto do Xabarán Club, para ilustrarnos finalmente sobre unha das coleccións de libros-disco máis importantes ata o momento, “Sonárbore”, de Galaxia.

Gonzalo Navaza pesquisa no capítulo “Noticia e reivindicación de Pedro Boado” sobre a identidade do avogado, político e escritor en lingua galega Pedro Boado Sánchez, tras unha necesaria revisión e investigación biográfica. O estudo ofrece, ademais, unha valiosísima cronoloxía dende o ano do nacemento de Pedro Boado (1777) ata agosto de 1823, data do proceso contra varios funcionarios de Ourense derivado do descoñecemento do paradoiro do autor de Boimorto.

Verónica Pousada Pardo identifica no seu traballo “Os animais na Literatura Infantil e Xuvenil: Fina Casalderrey” os distintos animais e as funcións que cumpren na obra da autora pontevedresa. A profesora do campus ourensán analiza para isto tres obras representativas de Fina Casalderrey (*Dúas bágoas por Máquina*, *Chamizo* e *O misterio dos fillos de Lúa*) co fin de establecer as características comúns en todas tres.

En “Debuxos, caricaturas e poemas a Miguel de Unamuno dos seus galegos coevos” Alexandre Rodríguez Guerra ofrece unha escolma representativa da confluencia de diferentes artistas que se ocuparon do escritor salmantino. Por unha parte móstránsenos poemas de J. Mª Riguera Montero, Juan Asúnsolo Martínez, Roberto Blanco Torres, Ramón del Valle-Inclán, Julio J. Casal, Mario Canda e Salvador de Madariaga, xunto con debuxos aparecidos en prensa (*La Voz de Galicia*, *El Noroeste*, *El Eco de Santiago*) e caricaturas de Castelao, Cebreiro e autoría varia, dedicadas a Miguel de Unamuno.

Xosé Soto Andión, en “Lingua e migración na diáspora: unha cala a través de distintos campos asociativos”, confecciona unha listaxe de once campos asociativos, cos seus correspondentes subcampos, recorrentes nas conversas con fillos e netos de emigrantes galegos en Bos Aires. A partir destes campos e subcampos, estúdanse distintos aspectos da emigración galega no século XX.

E por último, o antigo profesor do noso departamento Xosé Manuel Pérez Sardiña titula a súa achega “Resultados das terminacións latinas -ANU(M) e -ANA(M) no galego moderno: descrición e interpretación do *continuum* sintópico”. Nela ofrécenos, a través dunha análise dos resultados de -ANUM / -ANAM nos mapas do ALGa, unha perspectiva novidosa, aínda que, de momento, provisoria, da variabilidade xeográfica existente no galego. A súa comparación entre estas isoglosas e a correspondente á formación do plural das palabras rematadas en -n apunta a unha necesaria revisión das denominadas zonas de transición e, en consecuencia, das áreas dialectais sinaladas tradicionalmente, a partir deste estudo concreto da diferente extensión territorial das terminacións -án/-á/-ao.

Son catorce contributos, un tetradecágono de recoñecemento e agradecemento a quen durante moitos anos compartillou a nosa angueira de prestixio e normalización da

lingua galega e contribuíu secasí á consolidación da calidade docente nesta nosa universidade do sur de Galicia. Aos editores non nos queda máis que desexarmos beizón ás persoas que puxeron cadansúa “pedra mani” para este milladoiro de homenaxe. Grazas, compañeiro Moncho Guti; ben haxa, profesor Ramón Gutiérrez Izquierdo.

RAMÓN GUTIÉRREZ IZQUIERDO, O IMPLACABLE

O profesor Gutiérrez Izquierdo naceu o ano 1956. Naceu para profesar, é dicir, para exercer unha das funcións máis útiles –e, desafortunadamente, máis laminadas– da docencia: profesor de humanidades. Un humanista en sentido estrito. Lingua e literatura, principalmente, aínda que tamén podería profesar de perito na arte do humor intelixente, da amizade leal e da entrega sen pudor á lingua galega e as súas letras. Cursou Bacharelato no Colexio Marista de Ourense e rematouno no Instituto Masculino da Auria de Blanco Amor, de Ferrín e Casares, autores aos que estudou con acerto e destacada orixinalidade. Lector voraz desde a infancia, na xuventude despertou, dixo el algunha vez, o gusto polas humanidades en xeral e afondou na súa afección pola literatura en particular. Unha literatura española e universal, primeiro, e logo, como outro Adrián Solovio, aqueloutra que descubriu con sorpresa e tiña foco feliz en Galicia, como el mesmo significou en numerosas ocasións. Así coñeceu, na lingua dos seus avós, *Os biosbardos* de Blanco Amor, *Longa noite de pedra*, de Celso Emilio Ferreiro, *Merlín e familia*, de Álvaro Cunqueiro. Esa descuberta fixo que desde entón as súas lecturas se centrasen – aínda que non exclusivamente– no coñecemento da nosa literatura e no estudo da lingua galega, esta última abordada nun principio a través dos manuais do Instituto da Lingua Galega e tamén da *Gramática elemental* do profesor R. Carballo Calero.

En outubro de 1974 principiou os estudos universitarios, na carreira de Filosofía e Ciencias da Educación. Cursou simultaneamente os catro primeiros anos de Psicoloxía e Pedagogía, e obtivo a Licenciatura en Filosofía e Ciencias da Educación, sección de Pedagogía, no ano 1979.

Durante os dous últimos cursos universitarios realizou diversos traballos de sociolingüística e didáctica da lingua galega cos profesores Herminio Barreiro e Carlos Rosales. No curso académico 1978-1979, grazas a unha bolsa de estudos, concedida polo Ministerio de Educación y Ciencia, colaborou co Departamento de Pedagogía Sistemática da Facultade de C. da Educación da Universidade de Santiago de Compostela. Aínda que a psicoloxía, moi en particular, foi un estímulo constante para este humanista e servíuse dela para o seu labor de crítica literaria, afastouse progresivamente da pedagogía, ou con máis precisión dos pedagogos, pois, segundo comentou en varias

ocasións, entende que moitos dos seus postulados socavaron as humanidades e acabaron lastrando a formación escolar e académica.

Namentres se formaba na universidade de Santiago de Compostela, o seu interese pola antropoloxía e arqueoloxía levouno a participar en diversas campañas etnográficas e escavacións realizadas en Beade, Oirós, Castromao, San Cibrán de Las, Rande, A Lanzada e Baiao (norte de Portugal), dirixidas por Xosé Carlos Sierra, Francisco Fariña e Vítor de Oliveira Jorge.

Acabada a carreira, redactou con Gonzalo Navaza e Luciano Rodríguez un dos textos fundamentais para Galicia e a súa cultura: un manual de Literatura Galega que publicou Edicións Xerais e constituíu unha auténtica revolución para o coñecemento da nosa literatura entre os mozos: despois da síntese de Fdez. del Riego, tratábase do primeiro intento de ofrecer unha visión global das nosas letras, desde a Idade Media ata o ano de 1980. Ao mesmo tempo comezou a ditar clases de Lingua e Literatura Galegas no Colexio Salesiano de Ourense e poucos meses despois, ano 1982, incorporouse ao Instituto de Bacharelato «As Lagoas» desa cidade. Máis tarde, Allariz e, tras superar as oposicións a Agregados de Instituto polas materias de Lingua e Literatura Galegas “profesou” no Instituto de Bacharelato «Blanco Amor» de Ourense. A partir de entón, ademais do seu labor como docente no mencionado centro, impartiu durante quince anos diversos cursos de lingua galega e literatura a funcionarios, Mestres e licenciados en Filoloxía.

No ano 1991 foi elixido en concurso de méritos como un dos dez coordinadores para Galicia e encargouse de asesorar aos equipos de normalización lingüística da provincia de Ourense.

De aí, á universidade de Vigo, tras superar a oposición correspondente. Adscrito ao Departamento de Filoloxía Galega e Latina, exerceu como profesor titular de Lingua Galega na Facultade de Ciencias da Educación de Ourense, onde se xubilou no ano 2017.

A súa obra versa fundamentalmente sobre asuntos relativos á lingua e á literatura galega. Así, xunto ao libro citado anteriormente, elaborou unha reescritura brillante, enfocada ao comentario de textos: *Literatura Galega. Historia e Antoloxía de Textos*, publicado por Xerais, en 1991, tamén con Rodríguez e Navaza. *Vocabulario castelán-galego de Historia, Arte e Xeografía*, publicado pola Consellería de Ed. e O. U. da Xunta de Galicia en 1994, foi unha pedra angular no camiño da normalización lingüística. *Historia de Occidente. Volume I e Volume II*. Editorial Penta, 1996 son dous libros de texto feitos en colaboración co profesor Emilio Ulloa Sanmamed. A mediados dos anos oitenta, tan “movidosos”, a literatura, a historia, a psicoloxía, a lingua eran o seu mundo. As humanidades, en suma.

Daquela comezou a escribir *Literatura Galega Comentada*, que máis tarde será *Lecturas de Nós*, publicado no ano 2002, un dos libros fulcrais para comprender claves relevantes da literatura galega coa análise de moitas das súas voces e dos seus textos. Ao longo de seiscentas páxinas examina o discorrer das nosas letras, desde os trobadores até finais do século XX, a partir de 27 textos significativos, que comenta e interpreta en conexión con variados motivos das letras universais. Unha alfaia preciosa da nosa historiografía crítica literaria. A obra mereceu a atención de Carlos Casares, quen o convidou en 2001 para formar parte da Sección de Literatura do «Consello da Cultura Galega».

Porén, a súa proclividade aos mundos da ficción non só queda na análise da mesma, senón que en 2002 fíxose responsable, nun intelixente xogo de apócrifos, do libro de relatos *Cincuenta asasinatos breves e un prólogo*, asinado por Antonio Sánchez Lorenzo. Contos, algúns deles, que merecerían estar en calquera antoloxía da literatura breve en galego.

E da plena creatividade a outro modo intelixente da creación, que é a “recreación” a través da tradución. De aí, outro dos textos que ha de quedar para calquera analecta literaria en galego e español, os *Sonetos* de Shakespeare. Así o consideraron moitos críticos e especialistas na obra do bardo inglés. A obra contén –por vez primeira nunha lingua romance– comentarios pormenorizados dos Sonetos, xustificando ademais o seu *tour de force* de dicir case o mesmo que os poemas do bardo de Stratford.

O libro, publicado en galego en 2011 por Edicións Xerais, mereceu o premio Lois Tobío ao mellor libro traducido ao idioma galego e o premio da Asociación de Escritores en Lingua Galega. En español publicáronse dúas edicións do mesmo, a primeira en 2011 e a segunda —case unha nova versión polas variantes introducidas— en xullo de 2016. Desta obra principal, Luis María Anson dixo en *El Cultural*: «Ramón Gutiérrez Izquierdo ha hecho una traducción rigurosa y soberbia de los sonetos de Shakespeare. Su espléndida versión me ha conmovido». Luis Antonio de Villena celebrou, en *El Mundo*, a edición con estas palabras: «La joya está ahí y también el afán por españolizar una bellísima poesía». E o poeta e crítico, Ángel Rupérez —quen, tamén traduciu algúns sonetos do bardo— dedicoulle un amplo comentario en *El País*, apuntando que a versión de Gutiérrez Izquierdo «revela fidelidad y también seducción rítmica; aplasta a todas las demás traducciones con su aparato erudito al final, con apuestas interpretativas interesantes y hasta inquietantes».

Ademais de varias obras máis de carácter didáctico e colaboracións diversas para os amigos, Gutiérrez Izquierdo ofreceulles aos seus alumnos materiais ben preza- dos por eles, onde aprenderon conceptos básicos da lingua e da literatura galegas. No fondo da súa biografía, ou sexa, da súa vida, repousa unha inmensa estima ao seu labor docente. Nestes tempos nos que a docencia humanística perde crédito e función, o traballo de Gutiérrez Izquierdo é un canto de esperanza. A esperanza de que non todo está perdido. Que o verdadeiramente importante, tanto na vida como na arte, permanece. Ese, creo, é o seu legado maior. Un labor que perdura aínda hoxe coa dirección e docencia en *Didáctica da ficción e creación literaria*, un dos cursos con maior valoración por

parte do alumnado da universidade de Vigo e no que a literatura segue a ser o motor e a inclinación vocacional dos participantes.

Como comparto con el este curso desde hai máis de quince anos, para finalizar esta biográfica sinopse, tan particular e probablemente inexacta, permitinme recoller sen o permiso do “biografiado” as palabras dalgúns dos seus alumnos.

Un deles, escribiu, reflexivo: «Ramón foi e segue sendo un home de profundos valores, os cales tamén nos transmitiu coas súas verbas e coas súas accións. É un dos non moi abundantes exemplos de educador entendido segundo o antigo concepto da *humanitas* filosófica de Séneca». Outro, con entusiasmo desbordante: «Por todos é sabido que hai persoas que precisan das crenzas nun ser superior. Outros cremos que os nosos seres superiores son aquelas persoas insubstituíbles que se cruzan no noso camiño. Ramón Gutiérrez Izquierdo foi quen me impulsou a amar, respectar e valorar a miña lingua como un tesouro inmaterial. Escribo estas verbas que revelan a miña epifanía. Atopei un dos seres superiores que acompañan a miña vida: Ramón Gutiérrez Izquierdo. Os seus coñecementos, a súa seriedade e o seu amor pola nosa lingua foron o compás nos nosos pasos na busca da perfección e precisión lingüística».

Non hai modo mellor, créanme, de rematar esta estampa, que a disección notable que fai unha exalumna súa con retranqueiro afecto:

Ramón Gutiérrez Izquierdo.... ese é un nome inesquecible, un nome que soa duro, coma o granito. E é que Ramón é un tipo duro. Un profesor duro. Calquera estudante deses anos asociará ese persoeiro a aqueles protagonistas dos filmes de vaqueiros, homes rotundos dos cincuenta que facían tremer moito antes de sacar a pipa... Ramón era implacable. O seu propósito era un e só un: reducir a taxa de aprobados. As súas clases eran complexas, preparadas con grande meticulosidade, cumpridas de referencias históricas e literarias, propio de alguén que ama a cultura e domina a materia de xeito case arrogante. Ramón era un deses profesores de nivel: capaz, exixente, cun humor brillante. Unha rara avis na Universidade. Libre de pensamento e acción, incorruptible e non condicionante. Un ilustrado.

Calquera estudante que pasara polas súas mans... ou máis ben baixo o peso da súa mirada incontida, lembrará a suor derramada para aprobar a materia máis dura da carreira. Mais, de certo, sentirá orgullo. Porque por mor da súa teima en ensinar, por primeira vez nas nosas vidas profundamos no estudo da nosa lingua. E mesmo chegamos a comprendela, como se comprende a unha nai ou a un amigo.

E aprendemos o máis importante, que só se pode amar e respectar o que se coñece.

Grazas, Ramón.

Xosé Carlos Caneiro

“NO PRINCIPIO FOI A VIAXE”. ACHEGAMENTO AO MACROTEXTO DE ISAAC XUBÍN¹

“No principio foi a viaxe”. An approach to Isaac Xubín’s macrotext

Ana Acuña
Universidade de Vigo
ganime@uvigo.es

Resumo

Nesta colaboración achegarémonos á obra de Isaac Xubín co obxectivo final de ofrecer algúns elementos estruturais do seu macrotexto.

Palabras clave: Isaac Xubín, *Non hai outro camiño*, macrotexto.

Abstract

In this collaboration we will approach Isaac Xubín’s literary works with the final goal to offer some structural elements of his macrotext.

Keywords: Isaac Xubín, *Non hai outro camiño*, macrotext.

¹ Esta colaboración foi elaborada no marco do proxecto de investigación “Eco-ficcións: Discursos emerxentes sobre muller e natureza en Galicia e Irlanda” (Ministerio de Economía y Competitividad FEM2015-66937-P Excelencia 2015).

1. Introducción

Esta colaboración, ademais de ser un recoñecemento aos estudos literarios e traduto-lóxicos de Ramón Gutiérrez, pretende achegarse á obra do alumnado da Universidade de Vigo cuxo nome figura xa nas historias da literatura galega (como autor ou autora) e que quizais apareza, algún día, nunha edición ampliada de *Lecturas de nós* (Gutiérrez 2000).

En anteriores ocasións referímonos á obra de Juan Carballo (Acuña 2005), Josecho de la Torre (Acuña 2005), Elvira Ribeiro (Acuña 2007), Calros Solla (Acuña 1999...), Xabier Xil Xardón (Acuña/Nogueira inédito)... e seguimos de preto a obra doutras moitas persoas que pasaron polas aulas da Universidade de Vigo (Iago Castro, Adrián Estévez, Xurxo Martínez, Lucía Novas, Silvia Penas...).

Arestora queremos abordar a obra literaria de Isaac Xubín, filólogo, tradutor e escritor gañador –en diversas edicións e xéneros– dos premios da Área de Normalización Lingüística cando era estudante na Universidade de Vigo (1º premio de poesía en 2002 e 2004, primeiro accésit de poesía e segundo accésit de relato curto en 2006 e primeiro premio de tradución en 2009).

2. “No principio foi a viaxe”

Isaac Xubín (A Coruña, 1978) acolleu como apelido literario o topónimo da aldea de Santa María de Oleiros na que pasou os veráns da infancia, parte moi relevante da súa vida se atendemos aos seus primeiros versos: “meu Oleiros das Mariñas / patria vermella da infancia” (Xubín 2004: 85).

Así relata a súa nai aquela etapa do noso protagonista:

Entre as árbores da nosa horta eles tiñan unha en especial; unha maceira onde pasaban horas, xogando cos curmáns, subidos ás súas pólas. (55)

Síntome moi feliz por terlles transmitido aos meus fillos tanto agarimo pola miñas raíces que, ao fin e ao cabo, tamén son as súas. Xubín, non só quedaría nos meus recordos para sempre senón, dun xeito ou doutro, na historia da literatura galega pois o meu fillo maior tomouno como apelido literario, Isaac Xubín. (Fernández 2018: 55, 57)

Consideramos, apoiándonos nos seus textos e nas súas conferencias², que a vida do escritor estivo marcada polas viaxes e as linguas (o galego, o latín, o éuscaro, o irlandés...). Desta maneira recorda Isaac Xubín os seus comezos na tradución:

Un dos primeiros encargos que recibín na miña vida como tradutor do éuscaro foi verquer ao galego o poema “Nire aitareñ etxea”, de Gabriel Aresti (...) Teño que admitir que a primeira lembranza no eido da tradución non é especialmente agradable, é unha lembranza do tempo do

2 Unha das conferencias, titulada “Unha historia de empoderamento”, foi organizada polo Ateneo de Pontevedra e desenvolveuse a tarde do 22 de maio de 2018 no Espazo Nemonon de Pontevedra.

instituto (...) Ao principio foi o latín, unhas clases que semellaban ser unha sorte de crebacabezas sen matices no que o profesor tiña a última palabra. (...)

As cousas non eran moito máis estimulantes na clase de grego, o certo é que me resultaban tan pouco atractivas que un día (...) metínme, por ver que era o que acontecía, nunha clase de matemáticas, outra materia da que moito máis tarde aprendería a gozar da man doutro mestre literario, Godfred Harold Hardy, o matemático inglés que escribiu a fabulosa *A Mathematician's Apology*. De todos os xeitos teño que admitir que foi na clase de grego, onde traduciamos o primeiro canto da *Iliada*, onde experimentei unha caste de beleza que se cadra me levou co tempo ao éuscaro: a sensación de poder penetrar coa miña lingua naquelas palabras e significados tan opacos e cheos dunha estética da que me custaba non sentirme engaiolado.

Todo cambiou completamente entre o feito da tradución e a miña persoa cando o párroco de San Bartolomeu, don José Lage Radío, se comprometeu a mellorar os meus escrúpulos de latín durante un mes de xullo. (...)

Pasou aquel verán, pasou o curso e pasou a Facultade de Filoloxía e Tradución onde tampouco non fun un alumno decente de latín. Pero o gusto pola tradución estaba aí e con ela a literatura, as linguas, sobre todo as pequeniñas, e as ganas de viaxar, unha inercia por estar continuamente a gozar do pracer de aprender cousas novas, se cadra a pulsión por non deixar fuxir as sensacións dun neno a quen todo o que o rodea fala sobre marabillas e prácticas descoñecidas.

Até que esa tendencia instintiva coa súa forza centrífuga me levou, moitos anos despois ao País Vasco e, máis logo, a outra periferia: Irlanda. (Xubín 2014: 9, 10, 12)

Por tanto, as viaxes e os estudos ofreceranlle a Isaac Xubín linguas e labores novos como tradutor, profesor (lector de lingua e cultura galegas en Irlanda entre 2009 e 2012) e investigador: elaboración do *Dicionario elemental galego-éuscaro, euskara-galiziera* (2010) e traducións do éuscaro e do irlandés ao galego con títulos como *Alén da fronteira. Sete poetas vascos* (2012), *Tempo de exilio* (2014) de J. Sarrionandia, *Eno mar cabe quant'í quer caber. II Obradoiro internacional de tradución poética en San Simón* (2014), *Bilbao-New York-Bilbao* (2010) e *A hora de espertarmos xuntos* (2017) de K. Uribe, *Pasaia blues* (2013) e *A orquestra terrestre* (2017) de H. Cano, *A boca podre* (2016) de F. O'Brien, *eSPedición* (2017) de J. Madariaga e *O xogo das cadeiras* (2018) de U. Alberdi.

Eses encontros con diferentes realidades lingüísticas e espaciais tamén se plasman, de forma poética ou narrativa, na creación propia editada en volumes colectivos e en libros individuais. Destes, os tres foron premiados: *Con gume de folla húmida* (co XXIV Premio de Poesía Eusebio Lorenzo Baleirón, 2012), *Non hai outro camiño* (Premio da Crítica Española en lingua galega, 2016) e *A cadencia da fractura* (V Premio de Poesía Manuel Lueiro Rei, 2017).

Tamén tivo expresión literaria, tanto no certame Os Viadutos de Redondela (2011) como nos citados premios da Área de Normalización Lingüística (ANL), a súa afección e práctica do deporte do rugby³ e do fútbol gaélico. Da edición de 2004 dos premios

3 A este deporte dedicou o blog “melé a cinco”, o blog de *Praza Pública* centrado no rugby

é coma esa empanada de berberechos a cuxa elaboración asistimos e saboreamos sen chegar a comela (Xubín 2016: 63).

Os dous fíos elixidos para desenovelar a novela *Non hai outro camiño* son os personaxes e o espazo (e que, realmente, son un só, como trataremos de mostrar). Fíos, por outra parte, presentes na primeira narrativa curta publicada por Isaac Xubín e premiada en 2008 na IX edición do Certame Os Viadutos («Château Bobcat»).

Se ben a novela transcorre maioritariamente en Staro Selo, sabemos que esta Polis/Cidade/Urbs (cuxos referentes reais non son difíciles de imaxinar) acabou con outro espazo de utopía, a granxa comunitaria (ou o que é o mesmo a zadruga) de Vajari, anunciada durante tres das cinco partes da novela (e que se nos desvelará na cuarta). A eses dous lugares, a zadruga desaparecida trala Guerra Civil e engulida pola urbe de Staro Selo, pertencen os personaxes da novela e a eles me referirei como diferentes posturas vitais. Así se nos explica a través da protagonista:

É certo que houbo moita xente da súa idade que escolleu no seu intre unha opción vital que truncaba esa mesma espiral que nacía negra na morte da zadruga. Pero ela, Nevenka Teodosic, (...) fora educada para un lugar que non existe, que foi amputado da historia e con ela as almas, as vidas e os destinos que o habitaban. (Xubín 2016: 245-246)

Radoslav, Anja Mayr, Kamil, Jasna, Milos, Slodoban, Uros, Magdola, Natalija, Nada, Jilka aparecen como individuos sen recordos, infancia nin familia. Son transeúntes, pasaxeiros que saen do seu lugar de procedencia sen un destino, son usuarios de espazos de paso en Staro Selo a través de locais de diversión:

- o Somarinjo, Babylon, Angelo’s, Balkan Esprés (na rúa do Solón, das Angustias, e Moaren... todos eles na cidade vella),
- o Milk, o Brod-E (no arrabaldo do norte do barrio de Kamenjar)
- e, raramente, en locais da Gran Vía (na cidade alta).

Trátase de individuos que na novela se asocian a lugares concretos, que proceden da cidade alta e se divirten na cidade vella ou no arrabaldo do norte porque son “rapaces podres de diñeiro que actúan, se visten, falan e se divirten como se pertencesen a unha caste diferente que eles realmente consideran inferior” (Xubín 2016: 72).

Fronte a eses peóns que veñen e van, eses seres no limiar, usuarios do espazo público e que están de paso (Delgado 1999); na novela aparecen uns poucos que representan a comunidade mariñeira e campesiña que foron despoixados do seu territorio trala Guerra Civil ou que aínda poden verse desprazados. Nevenka, Goran, Isakovic, Cezar e Tomislav foron os habitantes do agro (na zadruga) e son habitantes do barrio mariñeiro, que padecen a “violencia exercida por unha minoría, unha violencia permitida e favorecida polo silencio cómplice dunha maioría inmensamente covarde” (Xubín 2016: 118).

Estes herdeiros dos habitantes do agro e do mar revolveranse contra a violencia e a inxustiza dos invasores, xunto con Aleksandra, que decide rebelarse contra as súas orixes da caste superior e inserirse na comunidade:

onde non existen os seus pais nin o seu tío, absolutamente nada do que a rodeaba, nada do que conformaba esa nube rancia e resesa en que se movera por prescrición social dende o mesmo intre en que nacera. Ela nunca ocultara as súas aspiracións da súa rebeldía e os desexos por fuxir do amparo paternal, aséptico e artificial da parte alta de Staro Selo. (Xubín 2016: 71)

Por tanto, estamos ante dous grupos sociais. Deles, fronte aos covardes fillos de covardes e o covarde fillo de valente, na novela –porque non hai outro camiño– o papel relevante é o dos valentes fillos de valentes e mesmo valente filla de covarde, que pertencen á comunidade do mar e do agro por elección ou por herdanza. Estes valentes fillos de valentes ou filla de covarde (Nebenka, Cezar, Tomislav, Isakovic e Aleksandra) triunfan, aínda que sexa a custa dun sacrificio inconmensurable. Eles son os únicos que manteñen a memoria da Guerra Civil e da represión.

Neste punto cómpre referirse ás voces dos nenos e nenas da guerra (Acuña 2011) porque o trauma explica as opcións vitais dos personaxes de *Non hai outro camiño*. Mesmo sendo irmáns e criándose no mesmo lugar, os personaxes poden ser habitantes ou transeúntes; comprometidos ou desertores. Dísenos na novela que “uns ficaron soterrados na cuneta (...) e outros, os máis, non queren facer outra cousa que deixarse levar pola gravidade, pola vertixe da espiral retorta da resignación e do autoodio” (Xubín 2016: 246).

Entre esas voces infantís que padeceron a Guerra Civil destaca a que, para nós, é protagonista da novela, Nevenka. Ela, exiliada, volve a Staro Selo consciente de que “hai novos camiños que retomar para os que é preciso saldar as contas co pasado, ese pasado intruso e alleo que se meteu en todos eles (...) e que, persoalmente, a ela golpeouna na infancia cun exilio abrupto, traumático” (Xubín 2016: 53).

Estamos ante a memoria obrigada de case todos os superviventes da comunidade agraria, que non renuncian a ela e de aí aqueles actos dos partisanos para vingar a morte de A.A. e a zadruga dende dentro do espazo dos invasores (Staro Selo).

Fronte a Nevenka ou Goran, que saldan as contas co pasado da zadruga, está Radoslav (o irmán de Goran e fillo do comandante director da zadruga), exemplo este de memoria impedida, auto-reprimida, ferida e enferma (Ricoeur 2003) que foxe das imaxes e dos sons do seu pasado de neno da guerra. Así vive Radoslav esta auto-represión da memoria:

A música coñecida segue chamando dalgún xeito á súa memoria como se intentase tirar dun fío que non dá atopado baixo dunha manta de materia acumulada sen sentido sobre os estratos que corresponden a outra idade. (Xubín 2016: 206)

Os desmemoriados e os que non esquecen, os transeúntes de paso e os habitantes de Staro Selo e da aniquilada zadruga transitan entre o lugar no que habitan (=Cidade),

o lugar de traballo (=Polis) e camiñan ou montan en medios de transporte mentres atravesan espazos ponte (=Urbs) polos que pasan correndo. Dísenos na novela que “Sobre o longo e largo lombo da cidade esparéxense multitude de grupos económicos e sociais diferentes, con distintas formas de loitar por un só obxectivo común, sobrevivir” (Xubín 2016: 99).

Se unha maioría intenta sobrevivir, unha minoría é consciente da mercantilización da educación, da impunidade, da traizón, da hipocrisía, da censura, da alienación, do esquecemento, do atentado contra a diversidade lingüística e natural... A minoría consciente ou é culpable desa situación (repárese, neste sentido, nos capítulos “A cea presidencial” ou “Estado de sitio”) ou loita contra ela, son os partisanos (léase o “Quinto lance”).

Grazas á consciencia crítica da minoría, e a pesar do esquecemento e violencia da maioría, a novela déixanos o recendo da esperanza (como a améndoa amarga que desprende Nevenka). Esperanza tamén nos ofrece o escornabois que se achega asombrosamente ao espazo elitista do casino (para acompañar a Tomislav tras poñer a bomba que o destrúa) ou o que aparece na poesía dunha muller estraña (a estudante de bioloxía Anja Mayr). O escornabois⁷, como animal psicopompo, aparecera nun poema de 2009 e mais no primeiro libro individual de Xubín (2012). Se no primeiro a voz poética consideraba “necesario comer no libro da profecía do escornaboi”, en *Con gume de folla húmida* o insecto fálalle ao poeta “en Zamáns cando estudante” para revelar a profecía do vello Paddy:

Eu,
vello Paddy beyond the sea
en Derry liberado e amarrado a este whiskey que me inspira
dou fe de que ti, meu Danny Boy galego,
empoleirado na pedra máis alta da Torre de Breogán
coma vello irlandés nos fondos montes de Mourne e poñendo
[os sentidos no levante
escoitarás cabalos (...)
Catarás o recendo do lago (...)
Sentirás a calor permanente do viño da terra (...)
o que nunca poderás ver meu prezado Danny Boy
é fronteira ningunha ou isoglosa definitiva que separe.
(Xubín 2012: 47- 48)

Esperanza nos actos de Nevenka que, a diferenza da Rotbaf Luden ferriniana (*Retorno a Tagen Ata*), mata o traidor no medio dos operarios e da chuvia. Estoume

7 Tamén coñecido co nome de “vacaloura” e de “escaravello cornudo”. Precisamente con esta segunda denominación (“esgaravello cornudo”) é recuperado por Xosé Luís Méndez Ferrín na súa mencionada obra *Retorno a Tagen Ata*. Na novela curta o animal suxire na protagonista “calquera cousa de enorme e antergo” (Méndez Ferrín 1987: 58).

a referir ao sorprendente capítulo final, sorprendente porque con el volvemos ao comezo da novela. Cadran así o principio e o remate, ata tal extremo que confundimos e cremos, nunha primeira lectura, que pode ser o mesmo personaxe o do comezo e o do final da novela. E non. Se no primeiro capítulo coñecemos a Radoslav, o transeúnte sen memoria, o covarde fillo de valente que reprime o seu pasado na zadruga; o derradeiro capítulo está protagonizado por Nevenka, a profesora de linguas románicas que, a pesar do sacrificio, saldará as contas co seu pasado na zadruga e vingárase do asasino invasor.

Aínda habería moitos máis personaxes interesantes dos que ocuparse en futuras achegas: a prostituta Aspasia (lectora de receitas, de poesía, de cómic e compradora de xogos), o vello Isakovic tatuado cunha maceira, a estudante de bioloxía e poeta Anja Mayr, os mozos outsider Dragan e Uros....

A propósito da maceira, xa explicamos a importancia da árbore como elemento vivencial para Isaac Xubín. En *A cadencia da fractura* esta aparece en varios textos e como hieroglífico ou xeroglífico con caligrafía, a modo de mapa ou de cartografía da infancia en Xubín (casa, maceira, escornaboi). Seleccionamos uns versos representativos tamén pola tipografía que reproduce en letra máis grosa determinadas liñas forza:

(...) Pero a maceira era o meu emblema,
nunca quixen dicir problema,
facerlle fronte para subir e logo, entre as súas pólas,
observando a maneira tan plástica en que a carne
dos seus froitos esmagaba contra a terra,
recoñecín por vez primeira os significantes
primordiais da ausencia,
a perda, o xerme da existencia,
a inmensidade da derrota:
ese sabor metálico que ten o sangue. (Xubín 2017: 21)

Esta primeira novela de Isaac Xubín, sen lugar a dúbidas, deixará unha pegada na historia da literatura galega. Neste sentido, os estudosos destacaron a tradición na que se insire: “a tradición histórica contemporánea da vangarda, á beira da liña iniciada por Mourullo en *Memorias de Tains*” (Angueira 2017: 88) e que “introduce por laños da reminiscencia algunhas páxinas de Cid Cabido” (Méndez Ferrín 2016: 13).

Non hai outro camiño tamén deixará no lector ou lectora un goce para todos os seus sentidos: grazas á améndoa amarga de Nevenka, á empanada de beberechos de Goran; aos mexillóns ao vapor, ao polbo á grella e cariocas ben fritidas cunha xenerosa ensalada fresca da cea de Aspasia e Isakovic; á clase de Nevenka sobre as Glosas Emilianenses que nos lembran a “mestra” poetizada por Isaac en 2012 e que nos recorda que

as nacións pequenas
sempre chegan tarde ás bibliotecas
e o poder arrebólanos á cabeza a súa historia (Xubín 2012: 42).

4. Consideracións finais

Con esta colaboración intentamos achegarnos ao macrotexto composto pola obra poética, narrativa e ensaística de Isaac Xubín. Trátase dun conxunto textual

Dunha especial organicidade e cohesión, propiedades que veñen determinadas por uns elementos dispositivos (do seu deseño externo, paratexto, partes, número de poemas, distribución, correspondencias, etc) e uns elementos estruturais que establecen a súa forma interna (eixes ou isotopías temáticas, figurativas, pragmáticas, compostivas). (López Casanova 2001: 249)

Para outra ocasión, queremos deixar ganduxados outros eixes ou isotopías temáticas, fíos dos que tirar para chegar ao centro do macrotexto de Isaac Xubín:

- A presenza de determinados cronotopos que vinculan un tempo cun espazo: ríos (Sar, Sarela, Ulla, Mondego, Volga, Mosela, Vístula, Neckar, Bidasoa, Tejo...) e lugares reais (Moureira, Tambo, Perillo, Vigo, Compostela, Terra de Iria, A Cruña, Lubián, Lochaber, Barcelona, Bilbao, Coimbra, Lisboa, Irlanda, Belfast, Varsovia, Stuttgart...) ou ficticios (Staro Selo, Brod E...) para a xeografía sentimental ou para a historia do país (lugares de memoria).
- A preocupación polos nosos nomes de orixe milenaria (non só topónimos) leva ao escritor a mirar “debaixo das laxes, / na memoria de pedra, / buscando os antigos nomes / testemuño da nosa vella Liberdade” (Xubín 2003: 41).
- O uso de elementos extralingüísticos (debuxos, mapas...) en diálogo coas palabras.
- A intertextualidade ou relación con textos doutros autores (como Castelao cos seus lances, Kirmen Uribe coa semellanza entre os peixes e as árbores...) ou coa literatura de tradición oral (como o conto “Os defuntiños”), pero tamén con outras disciplinas como a música (ademais das matemáticas, da gastronomía e do deporte).

Por todo o que levamos escrito, coincidimos coa consideración de Gonzalo Hermo ao indicar que

Isaac Xubín está chamado a ocupar un lugar central no campo literario galego. (...) O noso autor é dos poucos «novos escritores» que teñen demostrado que saben escribir un bo poema e, ao mesmo tempo, contar unha historia. E ademais sabe facelo cunha coherencia de repertorios, símbolos, tons e estilos que sobordan os xéneros para achegaren a súa obra ao macrotexto ferriniano. Precisamente Méndez Ferrín nos leva de vez ao segundo indicio que fala de Xubín como un autor dunha potencia capital: a capacidade para asimilar e dar continuidade a unha tradición da literatura galega (Herme 2018: 95).

5. Bibliografía

- Acuña, Ana (1999): «Limiar», en C. Solla, *Xábregho*. Madrid: Río Xuvia, 5-9.
- Acuña, Ana (2005): «Espazos e contraespazos de visibilidade: da aula (“a sétima”) á volkswagen do 81 (“a casa do poeta”)», *Escrita contemporánea, Asociación de Escritores en Lingua Galega*, 35-42.
- Acuña, Ana (2007): «Arxilosa de Elvira Riveiro Tobío», *Nayagua. Revista literaria Centro de Poesía José Hierro*, 6, 124-127.
- Acuña, Ana (2010): «Santiago de Compostela: encontro de transeúntes», *Ángulo Recto. Revista de estudos sobre la ciudad como espacio plural*, 2, 2, 45-55.
- Acuña, Ana (2011): «La narrativa de la memoria», en C. Mejía (dir.), *Dos vidas y un exilio. Ramón de Valenzuela y María Victoria Villaverde. Estudio y Antología*. Madrid: UCM Editorial Complutense, 208-215.
- Acuña, Ana e Mª X. Nogueira (2018): «Escrituras de la tierra. Contribuciones de la literatura gallega al estudio de la historia agraria de la Galicia contemporánea», en Congreso Internacional: Transiciones en la Agricultura y la Sociedad Rural. Los desafíos globales de la Historia Rural/XVI Congreso de Historia Agraria-SEHA #VII Encontro Rural Report, inédito.
- Angueira, Anxo (2017): «Retorno á reprise», *Tempos Novos*, 241, 88-89.
- Delgado, Manuel (1999/2008): *El animal público*. Barcelona: Anagrama.
- Fernández, Isabel (2018): «Vivencias», *Gaudeamus. La voz sénior del Campus de Pontevedra*, 5, 55-58.
- Gutiérrez, Ramón (2000): *Lecturas de nós*. Vigo: Xerais.
- Hermo, Gonzalo (2018): «Poesía. Nunca se regresa da viaxe cando en verdade se partiu», *Tempos Novos*, 251, 95.
- López Casanova, Arcadio (2001): *Diccionario metodolóxico da análise literaria. Vol 1 A poesía*. Vigo: Galaxia.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (1971/1987): *Retorno a Tagen Ata*. Vigo: Xerais.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (2016): «Viaxe a Staro Selo», *Faro de Vigo*, 3 de outubro de 2016, 13.
- Ricoeur, Paul (2003/2010): *La memoria, la historia, el olvido*. Madrid: Trotta.
- Xubín, Isaac (2002): «Ars Artis. O postulado», en *Premio 2002 de relato, poesía e tradución da Universidade de Vigo*. Vigo: Universidade de Vigo/Xerais, 55-68.
- Xubín, Isaac (2003): «Danny Boy», en Chus Pato (coord.), *Xuro que nunca volverei pasar fame. Poesía escarlata*. Ourense: Difusora de letras, artes e ideas, 41-46.
- Xubín, Isaac (2004): «38° 42' N 9° 6 W», en *Premio 2004 de relato, poesía e tradución da Universidade de Vigo*. Vigo: Universidade de Vigo/Xerais, 67-85.

- Xubín, Isaac (2008): «Château Bobcat», en IX *Certame Literario de Relatos Curtos Os Viadutos*. Pontevedra: Concello de Redondela, 11-30.
- Xubín, Isaac (2009): «No curro de asfalto e formigón ou a profecía do escornaboi», *A Trabe de Ouro*, 79, 441-445.
- Xubín, Isaac (2010): «Vou pola Ponte Ledesma», *Dorna*, 34, 34-36.
- Xubín, Isaac (2011): «Le pied de Julien Dupuy», en XII *Certame Literario de Relatos Curtos Os Viadutos*. Pontevedra: Concello de Redondela, 11-25.
- Xubín, Isaac (2012): *Con gume de folla húmida*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Xubín, Isaac (2014): «Quen puidera ver os elefantes a baixar engorde polos Alpes», en *Eno mar cabe quanti quer caber. II Obradoiro internacional de tradución poética en San Simón*. Pontevedra: Deputación de Pontevedra, 9-13.
- Xubín, Isaac (2015): «Non me chamedes comellón», *O Salmón Oval*, 1, 17.
- Xubín, Isaac (2016): *Non hai outro camiño*. Vigo: Xerais.
- Xubín, Isaac (2017): *A cadencia da fractura*. Vigo: Xerais.

